

Koncepcie proletárskej literatúry a socialistického realizmu v medzivojnovom období

Viliam Nádaskay

NÁDASKAY, V.: The Conception of Proletarian Literature and Socialist Realism in the Interwar Period

SLOVENSKÁ LITERATÚRA 66, No. 6, p. 478 – 494

Key words: socialist realism, First Czechoslovak Republic, DAV, Laco Novomeský, Ján Poničan

The goal of the paper is to trace the way socialist realism was developing and establishing in Slovak literature in the period of the first Czechoslovak republic (1918–1938) and to verify whether it is really a immovable monolith as the tradition goes in literary historiography. The methodological assumption is formed by the knowledge of contemporary historiography in line with departure from the established totalitarian terminology and inclination towards the problematic image of the First Republic and selected stimuli from the sociology of literature (Pierre Bourdieu, Stefan Žólkiewski). At first socialist realism was developing in democratic conditions, its representatives were heard from marginal, anti-systemic positions and its reflection was wider, more critical and more resistant to political changes. It was only later, in the period of totalitarianism, that socialist realism transformed to an uncritically received dogmatic monolith. The paper presents two ways of understanding socialist realism: 1. as an open system capable of adopting various forms of art provided the condition of the socialist ideological basis or an author's political affiliation was fulfilled; 2. as a system of prescribed rules and norms, subject matters and philosophical areas, dictated by the consensus of people holding leading political positions. By applying them, the paper shows a different, more varied form of the movement.

Klíčové slová: socialistický realizmus, 1. Československá republika, DAV, Laco Novomeský, Ján Poničan

Viacero mladších českých historikov v posledných rokoch postupne upúšťa od výkladu povojnových dejín Československa a socializmu ako nediferencovanej totality, diktatúry, od bipolárnej diferenciácie aktérov amorfného režimu rozdeleného na vládnucu moc a trpiace obyvateľstvo. Predpokladajú istý podiel všetkých vrstiev obyvateľstva na chode vtedajšieho totalitného režimu.¹ V slovenskej literárnej historiografii sa však dodnes prejavuje pohľad na umelcov ako skupinu jednostranne podriadenú mocenským štruktúram a literárny vývin buď úplne podriadený spoločenským pohybom, alebo úplne od nich nezávislý. Spoločným menovateľom definícií, ktoré ponúkajú syntetizujúce literárnohistorické príručky,² je (ak nateraz nezohľadňujeme určité odchýlky) takmer univerzálna orientácia na literatúru ako ústredného nositeľa pojmu socialistický realizmus, jeho normovanosť a importovanosť, potlačená estetická funkcia a do určitej miery aj geografické a časové vyčlenenie, spájajúce pojem s politickým vývojom v Sovietskom zväze, s jeho ustanovením ako oficiálnej umeleckej doktríny v období od roku 1934 do Stalinovej smrti v roku 1953, resp. do odhalenia zločinov stalinizmu v roku 1956. Zakladajúcou charakteristikou pojmu je normovanosť, ktorá je nadradená všetkým jeho ďalším aspektom.

Pri definovaní socialistického realizmu je dôležité myslieť na časové parametre. Jeho podoba a reflexia sa menila podľa aktuálnych historických pohybov, preto ho nemožno skúmať ako celistvý monolit. Socialistický realizmus predstavuje osobitý fenomén kultúry, umenia a spoločnosti 20. storočia. S ním spojený jav, ktorý odborná literatúra chápe ako „prerušenie continuity“, je podmienený rôznymi spoločenskými a kultúrnymi faktormi – nepredstavuje ani textový svet oddelený od spoločenskej reality, ani výplod čisto politických pohybov. Prejavuje sa na viacerých, vzájomne prepojených úrovniach, ktoré je potrebné brať do úvahy, ak máme precízne zrekonštruovať jeho obraz a estetiku. Schému jeho vrstvenia načrtáva napríklad Vít Schmarc s odvolaním sa na Hansa Güntera v štyroch úrovniach: politicko-ideologický diskurz, diskurz literárnej politiky, meta-diskurz literárnej kritiky, literárny diskurz sám osebe.³ Thomas Lahusen pridáva ešte úroveň diskurzu vnímateľov,⁴ ktorý detailnejšie rozpracúva napríklad Jevgenij Dobrenko v monografii *The Making of the State Writer: Social and Aesthetic Origins of Soviet Literary Culture*.⁵ Ak by sme chceli všetky tieto schémy zjednodušiť, bolo by možné vydeliť tri úrovne uvažovania o socialistickom realizme, ako sa v slovenskom

1 KOLÁŘ, Pavel – PULLMANN, Michal: *Co byla normalizace? Studie o pozdním socializmu*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, Ústav pro výzkum totalitních režimů, 2016, s. 15 – 26.

2 Pozri napr. BAKOŠ, Ján: *Umelec v kľietke*. Bratislava : Sorosovo centrum súčasného umenia, 1999; MARČOK, Viliam (ed.): *Dejiny slovenskej literatúry III*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2004; SEDLÁK, Imrich (ed.): *Dejiny slovenskej literatúry II*. Bratislava : Literárne informačné centrum – Martin : Matica slovenská, 2009; ŠTOFKO, Miloš: *Od abstrakcie po živé umenie. Slovník pojmov moderného a post-moderného umenia*. Bratislava : Slovart, 2007; VALČEK, Peter: *Slovník literárnej teórie A – Ž*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2006.

3 SCHMARC, Vít: *Země lyr a ocele. Subjekty, ideologie, modely, mýty a rituály v kultuře českého stalinismu*. Praha : Academia, 2017, s. 102 – 103.

4 LAHUSEN, Thomas: *Socialist Realism in Search of Its Shores: Some Historical Remarks on the „Historically Open Aesthetic System of the Truthful Representations of Life“*. In: LAHUSEN, Thomas – DOBRENKO, Evgeny (eds.): *Socialist Realism Without Shores*. Durham – London : Duke University Press, 1997, s. 19.

5 Tamže.

480 kontexte implicitne vyčleňujú aj dnes: 1. produkčno-tvorivá úroveň (umelecká metóda, štýl, systém); 2. úroveň literárnokritickej a literárnohistorickej konceptualizácie (sloh, smer); 3. spoločenský kontext (literárny život, riadenie literatúry mimoliterárnymi štruktúrami, čitateľská recepcia). Náplň jednotlivých úrovní sa mení v závislosti od obdobia, v ktorom sa pohybuje – je rozdiel medzi proletárskou literatúrou a socialistickým realizmom počas prvej Československej republiky a socialistickým realizmom po druhej svetovej vojne, v päťdesiatych rokoch a počas normalizácie. V každom z vymenovaných období možno identifikovať špecifiká vo vzťahu moc – literatúra – spoločnosť. Poľský literárny historik Stefan Żółkiewski nasmeroval výskum tejto problematiky k rôznym mimoestetickým kategóriám skúmania literatúry: vzťahy medzi literatúrou a spoločnosťou, vytváranie a fungovanie spoločenských noriem literatúry, procesy spoločenskej literárnej komunikácie, problémy literárnej politiky.⁶ Vzhľadom na rôzne aspekty literárnej komunikácie socialistického realizmu je pri výskume pojmu potrebné rozlišovať obdobie, keďže jeho teoretická a praktická náplň sa mohla rôznymi spôsobmi meniť v závislosti od spoločensko-politického kontextu a mocenskej konfigurácie.

Vzťah medzi mocou a umelcom považujem za určujúci. Hoci každý umelecký smer či dielo možno vnímať cez prizmu spoločenských pohybov, sociálnych faktorov a mocenských mechanizmov, pri analýze socialistického realizmu je takýto prístup nevyhnutný, pretože v sebe účelovo spája politicko-ekonomickú a estetickú terminológiu.⁷ Moc nevnímam ako jednosmerné pôsobenie „zhora“ od oficiálnych predstaviteľov strany „nadol“ k pasívnym umelcom, ako sa to často vyskytuje v slovenskej literárnej historiografii a pri výskume literárneho života, ale skôr ako prepojenie vzťahov medzi partnermi, ako súbor konaní, ktoré sa vzájomne indukujú a navzájom si odpovedajú.⁸

Rekonštruovať dejiny literatúry znamená rekonštruovať vzťahy textov medzi nimi a vzťahy textov s historickými súvislosťami, pričom tieto relácie sú neoddeliteľné a umožňujú nám vysvetliť literárny pohyb.⁹ To platí aj pre analýzu socialistického realizmu, vrátane jeho ranej podoby. V štúdiu sa zameriavam na jeho kontextualizáciu v rámci dobového literárneho a spoločenského pohybu v prostredí demokratickej prvej ČSR, fungujúcej na trhovách princípoch, nie vždy politicky stabilnej, a na rekonštrukciu teoretických konceptualizácií socialistického realizmu do roku 1939. Okrem výskytu a významov samotného pojmu pôjde o postihnutie jeho terminologickej prehistórie a súvislosť s genézou a vývinom ľavicovej inteligencie vo vymedzenom časovom úseku (1918 – 1939). Cieľom je overiť, do akej miery je pravdivé tvrdenie, že socialistický realizmus predstavuje nanútený, pre slovenskú literatúru neprirodzený umelecký smer či metódu, ktorá prerušila „prirodzený“ vývin slovenskej literatúry.

6 ŽÓLKIEWSKI, Stefan: Sociologie literatury a její okruhy. In: TRÁVNÍČEK, Jiří (ed.): *Za textem. Antologie polské sociologie literatury*. Brno : Host, 2018, s. 31 – 33.

7 BÍLIK, René: *Duch na řetazi*. Bratislava : Kalligram, 2008, s. 35.

8 FOUCAULT, Michel: Subjekt a moc. In: FOUCAULT, Michel: *Myslení vnějšku*. Praha : Hermann & synové, 1996, s. 211.

9 COMPAGNON, Antoine: *Démon teorie*. Bratislava : Kalligram, 2006, s. 214 – 215.

Robotnícka poézia

Za počiatočný bod vývinu slovenskej ľavicovej inteligencie a kultúry možno považovať založenie Zakladajúceho výboru v Budapešti roku 1896. Išlo o vyvrcholenie úsilia rôznych slovenských robotníckych spolkov v Uhorsku o založenie robotníckeho časopisu, v ktorom by mohli v slovenčine vyjadrovať svoju nespokojnosť so sociálnymi pomermi a národnostným útlakom.¹⁰ Malo ísť o časopis, ktorý by „nás určil, naše žiadosti a túžby verne vyjadroval, naše utrpenie a našu biedu svetu zvestoval – ktorý by úplne a výlučne našim záujmom slúžil“.¹¹ Krátko po založení výboru sa tento plán naplnil: od roku 1897 začali na krátku dobu vychádzať mesačníky *Zora* a *Nová doba*.

Viacere články v časopise *Nová doba* apelovali na zakladanie spolkov a požičavanie kníh v záujme vzdelávania robotníckej triedy, kritizovali sociálne pomery slovenského robotníctva a nedostatok podpory od slovenskej inteligencie. V časopise bola uverejňovaná aj poézia písaná robotníkmi, hoci iba v závere agitačných článkov a listov, pričom zväčša išlo o poslovenčené básne českých autorov. Periodicky sa objavovali prózy, najmä v neskôr založenej prílohe *Besednica*. Ich funkciou bolo oboznámiť čitateľa so socialistickými myšlienkami, umelecké ambície boli druhoradé. Po zániku oboch časopisov (*Zora* zanikla po prvom čísle už v roku 1897, *Nová doba* v roku 1899) sa nová platforma pre robotníctvo objavila až v roku 1904, keď začali vychádzať *Slovenské robotnícke noviny*, a v roku 1906, keď bol založený časopis *Napred*, ak nepočítame odborové a miestne časopisy ako *Staviteľský robotník* (1903 – 1907) v Budapešti a *Slobodné slovo* (1904) v Békešskej Čabe. Významným posunom bolo vedomé prepojenie národnej otázky so sociálnou problematikou.

Pokusy o literárnu tvorbu spred prvej svetovej vojny charakterizoval Štefan Drug ako poéziu revolučného romantizmu či aktívneho romantizmu vyjadrujúcu nespokojnosť s pomermi, privolávajúcu revolučný zvrät, apelujúcu na bojovnosť, glorifikujúcu schopnosti, silu a hrdinstvo robotníckej triedy, to všetko artikulované heslovito, expresívnou symbolikou, emotívne zafarbenými výrazmi a obrazmi agitačného charakteru.¹² Možno tu nájsť paralelu s romantickou poéziou, ktorá je zjavná v priamych odkazoch na slovenskú romantickú tvorbu a v parafrázach či až prepisoch textov, v nadväznosti na ľudovú slovesnosť, čo malo zaručiť ľahké šírenie básní a zhudobnenie na známe nápevy.¹³ Poézia z robotníckeho prostredia bola chápaná a využívaná najmä ako spontánny prostriedok politickej a agitačnej činnosti. Pôvodná slovenská robotnícka poézia sa do roku 1918 objavuje iba v *Slovenských robotníckych novinách*,¹⁴ resp. od roku 1909 v *Robotníckych novinách*, do polovice dvadsiatych rokov sa však postupne vytráca.

10 Snahám Zakladajúceho výboru tesne predchádzal pokus robotníkov združených v Sociálnodemokratickej strane Uhorska vymôcť si na IV. zjazde strany vydávanie svojho časopisu, strana však svoj sľub nesplnila.

11 Leták Zakladajúceho výboru. In: DRUG, Štefan (ed.): *Literatúra a revolúcia. Robotníctvo a kultúra 1897 – 1923*. Bratislava : Tatran, 1981, s. 19 – 20.

12 DRUG, Štefan: *Od robotníckej poézie k DAVu*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1976, s. 57 – 58.

13 KOCHOL, Viktor: Veršové formy slovenskej robotníckej poézie. In: *Slovenská literatúra*, roč. 28, 1971, č. 5, s. 447 – 462.

14 Ako jediní predstavitelia robotníckej literatúry vydali svoje diela knižne dvaja autori – Václav Chlumecký vydal dve prózy *Janko Kosák v nebi* (1920) a *Profesor Šiltao, cestovateľ všehomíru* (1923), Štefan Darula zbierku básní *Sloboda a žalár* (1920). Martin Rázus tiež neskôr publikoval knižne, ale už nie ako autor robotníckej poézie.

482 Proletárska kultúra a davisti

Slovenská ľavicová inteligencia sa formovala v prostredí robotníckych hnutí, najmä v zahraničí (USA, Česko, Maďarsko). Jej situácia sa zmenila po Októbrovej revolúcii v Rusku v roku 1917 a po vzniku prvej Československej republiky. Na Slovensku, ktoré bolo považované za tradicionalistickú, religióznu a agrárnu časť nového štátu, žili tri základné skupiny obyvateľstva: úzka skupina slovenskej inteligencie, skupiny previazané so starým režimom Uhorska a najpočetnejšia skupina, stroho označovaná podľa dobových stereotypov ako slovenský ľud.¹⁵ Inteligencia bola rozdobená do niekoľkých názorových skupín. Podľa prístupu k národnej otázke a k postaveniu Slovákov a Slovenska v rámci Československa sa diferencovala na autonomistov a čechoslovakistov, pričom aj príslušníci druhej skupiny sa delili podľa toho, k akému poňatiu národa sa prikláňali (tzv. veľkočeská skupina vychádzala z etnickej koncepcie, umiernenější čechoslovakisti sa prikláňali k „štátnemu“ poňatiu národa podľa francúzskeho vzoru).¹⁶ Pomimo týchto rámcov sa od začiatku dvadsiatych rokov formovala prvá generácia slovenskej ľavicovej inteligencie. K jestvujúcim spoločenským štruktúram, inštitúciám a javom sa stala kriticky, orientovala sa na zmenu, ktorá by pozitívne ovplyvnila životy čo najširších vrstiev obyvateľstva.¹⁷

Do roku 1921, keď sa redakcia časopisu *Mladé Slovensko* presunula do Prahy, mohla ľavicovo orientovaná mládež publikovať len v stranických denníkoch a odborových a mládežníckych časopisoch. Miestom ich osobných stretnutí boli od roku 1921 spolok Detvan a Zväz slovenského študentstva (ZSS) v Prahe, literárne sa stretávali na stránkach časopisov *Mladé Slovensko* a *Svojeť*. Po rozkole s vedením ZSS si skupina mladých ľavicových študentov založila vlastné Voľné združenie študentov socialistov zo Slovenska.¹⁸ V študentskom zväze získali viacerí vysoké funkcie a zapíňali *Mladé Slovensko* pomerne radikálnymi, ľavicovo vyhranenými príspevkami.

Pred Vianocami 1924 prvýkrát vyšla revue *DAV* s podtitulom *Revue pre umenie, kritiku, politiku, filozofiu a literatúru*. V rôznych formálnych a obsahových podobách, podmienkach a rôznom personálnom zložení fungovala v rokoch 1924 – 1926, 1929 a 1931 – 1937, pričom od začiatku chápala „umeleckú a sociálno-revolučnú a politickú činnosť v jednote a otázky estetické ako neoddeliteľné od otázok spoločenských“.¹⁹ Davisti na stránkach svojho časopisu diskutovali o národnostných, sociálnych a umeleckých otázkach, no neboli v nich jednotní a konzistentní. Jednotliví členovia často viedli na stránkach revue medzi sebou polemiky, spočiatku napríklad v otázke tradície, ktorú Ján Poničan, Daniel Okáli a Edo Urx dôrazne odmietali, kým Vladimír Clementis sa k nej staval kompromisne, keď ju nazval

15 BENKO, Juraj: Štát a jeho ľud. Politická socializácia slovenského obyvateľstva po vzniku ČSR. In: ROGULOVÁ, Jaroslava (ed.) a kol.: *Od osmičky k osmičke. Premeny slovenskej spoločnosti v rokoch 1918 – 1938*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2009, s. 18 – 19.

16 LIPTÁK, Lubomír: *Slovensko v dvadsiatom storočí*. Bratislava : Kalligram, 2011, s. 113 – 125.

17 LIPTÁK, Lubomír: Ľavica na Slovensku v 20. storočí. In: LIPTÁK, Lubomír: *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava : Kalligram, 2011, s. 195.

18 Prví členovia boli Ján Poničan, Andrej Sirácky, Daniel Okáli, Vladimír Clementis, Jozef Tomášik, Mikuláš Furdík, Ľudovít Obtulovič, Alexander Križka, po krátkom čase k nim pribudli Laco Novomeský, Eduard Urx a Fraňo Král.

19 HABAJ, Michal: Ľavá vpred. Prvý ročník revue *DAV* (1924 – 1925). In: *Slovenská literatúra*, roč. 64, 2017, č. 4, s. 272.

„operadlom pre slabých, lebo by sa bez nej rozpadli, ale putom pre životaschopných, s ktorým sa musia čím skôr vyrovnat“.²⁰ Možno teda uvažovať skôr o istej generálnej línii presadzovanej davistami ako skupinou. Ján Rozner hovoril o hrozbe nekritického preberania myšlienkových šablón zo strany davistov: „I komunistický intelektuál (a politik) je bezdélky strhávanými tými či onými tradíciami, i on usiluje ve složitých, tak či onak špecifických situáciách tuto situáciu zvládnuť, postihnúť, formulovať, myšlienkovým spôsobom riešiť najdávnejšími obdobiami, odjinud vzatými príklady a vystavuje sa tak nebezpečenstvu, že prevezme šablónu a že toto šablonovité riešenie nebude vôbec prispôsobené špecifickým situáciám.“²¹ Roznerove slová majú svoju relevanciu aj pre reflexiu rozdielnych názorov jednotlivých členov skupiny. Davisti nemali pevne vytýčený a oficiálne publikovaný program či manifest, hoci k takémuto žánru sa približoval úvodník k prvému číslu revue *DAV*. V ňom spojili predošlé aktivity: okrem kritiky starších generácií si vytýčili ako cieľ „poukazovať na nespravodlivosť dnešného spoločenského poriadku“, „kritickým rozborom všetkých jeho javov, ktoré stratili už dávno životnú oprávnenosť, prispieť k jeho konečnému vyvráteniu“.²²

V období pred založením *DAV*u nemožno hovoriť o snahách vytvoriť ucelenú koncepciu nového ľavicového umenia. Dôraz sa v tomto čase kládol najmä na umeleckú výchovu, šírenie socializmu a tvorbu proletárskeho umenia, v súlade so zásadami nedávno vzniknutého Proletkultu.²³ Umenie bolo chápané široko ako tvorba komunistických umelcov a proletariátu, žiadne konkrétne tvarové a obsahové charakteristiky sa neuvádzali. Ani sami davisti neboli v tejto problematike konkrétnejší. Koncepcia socialistického umenia sa rozvíjala postupne na stránkach rôznych časopisov od začiatku dvadsiaty rokov. Kým na Slovensku sa v tomto čase v úzkych kruhoch hovorilo o „zosociálnení“ umenia,²⁴ v Česku už istú dobu prebiehali polemiky medzi dogmatickým chápaním proletárskeho umenia a moderným otvoreným chápaním socialistického umenia rôznych foriem.²⁵ Tieto polemiky mali ostrejší tón a následky ako na Slovensku. Svoje prvé príspevky o socialistickom umení na Slovensku publikovali J. Poničan, E. Urx, Andrej Širácky a neskôr aj Laco Novomeský najmä v *Mladom Slovensku*, *Pravde chudoby* a *Proletárskej nedeli*. Publikovaním v posledných dvoch periodikách od roku 1924 sa členovia Voľného združenia otvorene vyhranili ako spolupracovníci komunistickej strany.

Ich články spravidla frázovalo a vágno odmietali predošlú kultúrnu a literárnu tradíciu. Poničan zároveň odmietol dobové avantgardné básnické prúdy pre ich oslobodzovanie slov a povýšenie hmoty nad myšlienku, zároveň mu imponovalo ich úsilie o nového človeka.²⁶ Signalizoval ruptúru s tradíciou a starými časmi, keď písal, že umelec sa musí naplniť novým obsahom, znovuzrodiť na ceste „vedúcej k veľkosti, múdrosti a k novotám, k pravdivejšej pravde“. Umenie chápal ako

20 CLEMENTIS, Vladimír: Kapitoly o nás. In: *Mladé Slovensko*, roč. 5, 1923, č. 3, s. 66 – 69.

21 ROZNER, Ján: *Davisté a jejich doba*. Praha: Československý spisovatel, 1966, s. 29.

22 Tiráž. In: *DAV*, roč. 1, 1924, č. 1.

23 Junior (pseud.): Proletkult. Cit. podľa Drug, Literatúra a revolúcia. Robotníctvo a kultúra 1897 – 1923, c. d., s. 348 – 349.

24 SUCHÁNEK, L.: Na nových cestách. In: *Mladé Slovensko*, roč. 4, 1922, č. 4, s. 90 – 91.

25 Tieto polemiky sú dobre zdokumentované v trojväzkovej publikácii Štěpána Vlašína a kol. *Avantgarda známá i neznámá* (1970 – 1972).

26 PONIČAN, Ján: Vyznanie lásky. In: *Mladé Slovensko*, roč. 5, 1922, č. 1, s. 2 – 4.

484 božstvo, Boha, zázračného majstra, sudcu, nositeľa krásy a spoločenských zmien. Napriek tomu, že používal termíny proletárske umenie, sociálne umenie, triedne umenie, napokon dospel ku konštatovaniu, že „*umenie sa nemôže rozvetviť a rozdeliť podľa hospodárskeho boja a hospodárskej formy*“.²⁷

Za zmienku stojí, že v českom prostredí sa už v roku 1921 pokúsil Stanislav K. Neumann sformulovať základné tézy proletárskej literatúry, a síce triednosť, prepojenie s meštiackym umením a odklon od pragmatického osvetárstva.²⁸ Kým v Česku vtedy už renomovaný básnik a teoretik S. K. Neumann vypracoval koncepciu, ktorá bola otvorenejšia, na Slovensku sa o to pokúsil A. Sirácky, mladý neskúsený literát – jeho teória mala proletkultistický, výrazne ohraničujúci charakter.²⁹ Ibaže aj sám Neumann sa vydaním zbierky *Rudé zpevy* (1923) a staťou *Umění v sociální revoluci* priklonil k heslovitému a tézovitému zjednodušeniu poézie a až k popretiu umenia: „*Nemohou-li naše básně být tak prosté, jasné a účinné, jako jsou naše hesla, pak vem opravdu čert všecku poezii, vem čert všecko umění a stañne se raději dobrými řečníky proletariátu než dobrými básníky maloměšťáků.*“³⁰

Davisti sa často obracali k českému kontextu, sledovali polemiky o „novom“ umení medzi predstaviteľmi Devětsilu, Literární skupiny a proletkultistami. V mnohom inšpiratívny bol pre nich Jiří Wolker svojou básnickou tvorbou aj článkami, ktoré definovali podobu proletárskeho umenia v rámci Devětsilu. Wolker, nepriamo odkazujúc na Marxa, Engelsa a Lenina, jasne formuloval vzťah umenia k triednosti, tradícii, zrozumiteľnosti, ľudovosti, tendenčnosti a kolektivismu, rovnako vnímal proletárske umenie ako prechodnú fázu na ceste k širšej proletárskej kultúre.³¹ V roku 1922 vyšiel *Revoluční sborník Devětsilu* spolu s úvodnými prednáškami Jaroslava Seiferta a Karla Teigeho, podľa ktorých sa proletárske umenie malo prispôbiť vkusu robotníckej triedy, pričom za vhodné čítanie pre proletariát považovali aj žánrovú, poklesnutú literatúru, ak je prepojená so životom.³² Polemické diskusie, ktoré reflektovali proletársku literatúru vo vzťahu k avantgarde, ľudovej tvorbe a straníckej politike, sa viedli v českom kontexte nepretržite. Okrem S. K. Neumanna systematicky sformulovali svoje názory aj Zdeněk Nejedlý, Bedřich Václavěk, Karel Teige, Karel Čapek a Vítězslav Nezval.

Proletárske umenie reflektoval tiež Andrej Sirácky. Na rozdiel od J. Poničana vychádzal z jasnejšie definovaných marxistických východísk. Sirácky odmietal „staré“ umenie ako neživotné, abstraktné, idealistické či romantické, avantgardu chápal ako prechodné štádium umenia, podané formou, ktorá je nepochopiteľná pre proletariát. V odkaze na pomery v ZSSR hovoril o možnosti výhradne proletárskeho umenia, ktoré vzíde z proletariátu pri moci, čím mal pravdepodobne na mysli stranícku organizovanosť umeleckého života. Zároveň analyzoval situáciu v Čechách, na príklade dvoch ideovo odlišných prúdov – Devětsilu a Literární

27 PONIČAN, Ján: Niečo o umení. In: *Mladé Slovensko*, roč. 5, 1923, č. 3, s. 50 – 53.

28 NEUMANN, Stanislav. K.: Proletárske umění. Cit. podľa VLAŠÍN, Štěpán – VLAŠÍNOVÁ, Drahomíra: *Prameny. Manifesty a stati (Utváření teorie socialistického realismu v české meziválečné literatuře)*. Praha: Československý spisovatel, 1975, s. 41 – 43.

29 ŠMATLÁK, Stanislav: *Program a tvorba. Štúdie o slovenskej proletárskej literatúre*. Bratislava: Tatran, 1977, s. 54.

30 NEUMANN, Stanislav. K.: Umění v sociální revoluci. Cit. podľa VLAŠÍN – VLAŠÍNOVÁ, c. d., s. 59.

31 WOLKER, Jiří: Proletárske umění. In: *Var*, roč. 1, 1922, č. 9, s. 271 – 275.

32 VLAŠÍN – VLAŠÍNOVÁ, c. d., s. 14 – 15.

skupiny. Sirácky sa odvolával pri myšlienke kolektívnosti nového umenia na Alexandra Bogdanova,³³ pri využívaní predností meštiackej kultúry na Valerija Briusova.³⁴ Pozoruhodné je Siráckeho otvorene marxisticko-leninské, no už v tej dobe dogmatické chápanie umenia: „*Umenie je teda len zložkou rôznych hospodárskych a sociálnych faktorov. Význam má len potiaľ, pokiaľ slúži určitým triednym záujmom a prispieva k osvieteniu a hmotnému pozdvihnutiu utláčanej triedy.*“³⁵

Na Slovensku u J. Poničana a (spočiatku aj) D. Okáliho išlo skôr o agitáčné články, hlásajúce príchod nového umenia. Poničanove články mali výrazne útočný a cielene kontroverzný charakter, zjavovali sa aj v nestraničkej tlači (napr. v *Mladom Slovensku*) a boli formulované viac agitačne, vzletne, buričsky a vyhranene v duchu avantgardy,³⁶ boli mierené skôr na získavanie nových nasledovníkov ako na burcovanie presvedčených.³⁷ Krátko po Siráckom otvorene odmietol formuláciu programu Laco Novomeský v úvodníku v *Mladom Slovensku*: „*Teda tvorenie – v našich myšliach bez programu. Program je život. Čo nám život dá, to sformujeme a povieme. Život nám dá myšlienky, my ich oblečieme do slov.*“³⁸ O svojisku formu umeleckého programu sa pokúsil aj Poničan básňou *Slovo tvoje nech je prosté a jasné...*, publikovanou v *Pravde chudoby* v roku 1924.³⁹

Davisti svoj antitradicionalistický program uskutočňovali najmä prostredníctvom kritickéj reflexie, ale aj cez pokusy definovať proletársku poéziu. O to sa pokúšal aj Edo Urx, ktorý sa podobne ako Sirácky otvorene opieral o konkrétnejšie marxistické východiská. Urx sa spočiatku profiloval, obdobne ako Novomeský, ako otvorený modernistickým podnetom v poézii, kategórie zrozumiteľnosti a formy nepovažoval za určujúce pre „nové umenie“ a tlmočil svoj obdiv k českému poetizmu.⁴⁰ Symbolické zúčtovanie s robotníckou poéziou predstavovala Urxova reakcia na recenziu Barušky Rezlerovej-Švarcovej na knihu Václava Chlumeckého *Profesor Šiltao, cestovateľ v šedomíru* (1923). V nej Urx odmietol okrem recenzovaného románu aj robotnícku poéziu ako básnický primitivizmus, diletantské pokusy a paumenie, ktoré je síce zrozumiteľné, ale je neumelecké, a predpovedal novú podobu proletárskej poézie, založenej na spojení proletárskeho ideového základu a umeleckej hodnoty.⁴¹ Programové prvky sú prítomné aj v Urxovej recenzii básnickej zbierky *Pantomima* Vítězslava Nezvala: „*Nekričme a nevoláme, nevydávame manifesty, aby sa stoj čo stoj veršovalo proletársky.*“⁴² Vyjadril voči nej sympatie, no zároveň jej vytkol odtrhnutosť od reality a nazval ju anarchizmom

33 Alexander Bogdanov (1873 – 1928), lekár a spisovateľ sci-fi, spoluzakladateľ Proletkultu a jeho teoretik.

34 Valerij Briusov (1873 – 1924), ruský symbolistický básnik, podporovateľ boľševickej kultúrnej politiky po roku 1917.

35 SIRÁCKY, Andrej: O proletárskom umení. In: *Pravda chudoby*, roč. 5, 1924, č. 21, s. 4.

36 Habaj, c. d., s. 273.

37 Túto taktiku členovia Voľného združenia využívali dlhšiu dobu aj po založení vlastnej platformy. Ako napísal Urx Siráckemu: „Lebo tam, v *Mladom Slovensku*, bude naša práca mať účel propagačný, pride medzi meštiacku mládež, ale predsa len mládež a my túto mládež budeme mŕč pomaly, otráviť jedom: proletarianizmom a komunizmom! (...) Len ako hostia tam budeme, ale hostia, ktorí majú zuby vlka.“ In: DRUG, Štefan (ed.): *Listy o DAVE*. Bratislava: Tatran, 1975, s. 74.

38 NOVOMESKÝ, Laco: Náhlady. In: *Mladé Slovensko*, roč. 6, 1924, č. 6, s. 161 – 162.

39 PONIČAN, Ján [Rob]: Slovo tvoje nech je prosté a jasné... In: *Pravda chudoby*, roč. 5, 1924, č. 102, s. 6.

40 URX, Edo [M. C. Biss]: Moderné básne. In: *Pravda chudoby*, roč. 6, 1924, č. 72, s. 4.

41 URX, Edo [M. C. Biss]: Umenie a „umenie“. (B. R. Š.) Niekoľko poznámok k proletárskej poézii. In: *Pravda chudoby*, roč. 5, 1924, č. 90, s. 6.

42 URX, Edo [M. C. Biss]: „Pantomima“. In: *DAV*, roč. 1, 1924, č. 1, s. 33.

486 a anachronizmom.⁴³ Totožné výčitky adresoval Urx zbierke *Na vlnách* T. S. F. Jaroslava Seiferta. Prísnejší postoj k modernej poézii zaujal Okáli,⁴⁴ keď kritizoval poetizmus ako čistú lyriku bez sociálnej tragiky, hovoril o nemožnosti experimentu v domácich „*krvavo drsných*“ podmienkach, keď stačilo preberať „*všeobecné tvorivé princípy*“ a „*prispôbiť ich všeobecnej kultúrnej potrebe*“ a vyjadrovať kolektívne nálady.⁴⁵ Okáli v článku *Umenie* (s mottom „*Nie umelecký program! Umelecké činy!*“) volal po prepojení umenia so životom, po vedeckosti, materiálnosti, kolektivizme, triednosti a sociálnej účelnosti, a priamo označil umenie za „*vrcholný útvar ideologickej nadstavby*“ a „*sociologický prejav*“.⁴⁶

Explicitné vymedzenie proletárskeho umenia poskytol DAV-u Michal Klimanov,⁴⁷ ktorý kritizoval úsilie českej avantgardy a za hlavné črty proletárskeho umenia určil vedeckosť, kolektivizmus, materializmus a industrializmus na báze komunistického myslenia.⁴⁸ Zároveň oboznámil slovenského čitateľa s rôznymi koncepciami proletárskeho umenia. Okrem tých, ktoré boli na Slovensku už etablované, uviedol aj koncepcie Leva D. Trockého (budúce mimotriedne umenie) a Nikolaja I. Bucharina (protiklad meštiackeho umenia).⁴⁹ S ďalšou predstavou o proletárskom umení prišiel E. Urx, keď poukázal na potrebu využitia umenia ako výchovného prostriedku podľa vzoru Leninových téz k literatúre, pričom už zdôrazňoval kontinuitu proletárskeho umenia s meštiackym.⁵⁰ Aj V. Clementis považoval za najcharakteristickejšie črty proletárskeho umenia triednosť, kolektívnosť a kontinuitu s meštiackym umením, hovoril o prechodnom stave proletárskej diktatúry na ceste k beztriednej spoločnosti, počas ktorého nemá zmysel tvoriť nové kultúrne hodnoty.⁵¹ Politicky tiež bránil prínos bolševizmu pre proletársku kultúru, odmietol však tézovité umelecké spracúvanie marxizmu.

Dlhodobu pertraktovaný protitradicionalistický postoj davistov nebol spôsobený neznalosťou Leninových téz o proletárskej literatúre a preberaní hodnôt buržoázie, ale skôr išlo o prirodzenú snahu o subjektívnu radikálnu ruptúru a vymedzenie sa.⁵²

Po prvom zastavení vydávania *DAV*u a rozpade skupiny bol časopis obnovený v roku 1929. Podmienkou bolo zloženie kaucie alebo vydávanie časopisu ako apolitického literárno-umeleckého periodika, ktorým sa na jeden ročník oficiálne aj stal. Väčšinu obsahu tvorili spoločenské komentáre a články propagujúce

43 Tamže.

44 Daniel Okáli celkom otvorene napadol poetizmus v roku 1925 v českom časopise *Avantgarda*, kde polemizoval s manifestom poetizmu Karla Teigeho.

45 OKÁLI, Daniel: Naivná a buričská poézia poprevratová. In: *DAV*, roč. 3, 1929, č. 2, s. 15.

46 OKÁLI, Daniel: Umenie (Poznámky a heslá). In: *DAV*, roč. 1, 1925, č. 2, s. 1 – 7.

47 Nie je známe, o koho ide. Článok končí poznámkou „Písané pre DAV“, v tiráži čísla sa píše: „Redakcia uverejňuje články súdruha Tilkovského a Klimanova, ač v jednotlivostiach zaujíma stanovisko od nich odlišné; odkazujeme na úvodný článok“. Tým je článok D. Okáliho *Umenie*.

48 KLIMANOV, Michal: Vymedzenie proletárskeho umenia. In: *DAV*, roč. 1, 1925, č. 2, s. 53 – 55.

49 Nikolaj Bucharin, sovietsky politik, v dvadsiatych rokoch Stalinov blízky spolupracovník, na začiatku tridsiatych rokov zbavený funkcií a počas politických čistiek popravený v roku 1938.

50 URX, Edo [M. C. Biss]: Literatúra a jej výchovná moc. In: *Spartakus*, roč. 4, 1925, č. 4, s. 90 – 92.

51 CLEMENTIS, Vladimír: Akuturný bolševizmus. In: *DAV*, roč. 1, 1925, č. 2, s. 48 – 51.

52 Šmatlák, c. d., 1977, s. 42. Tu možno doplniť, že čoskoro na to začali byť davisti zmierlivejší, ale na najmä v oblasti národného sebauvedomovania v literatúre, pri sociálnej otázke takí zmierliví neboli.

ZSSR, život v ňom a jeho kultúru. Umelecká tvorba a jej reflexia zväčša absentuje. Jedným z dôvodov bola skutočnosť, že v tom čase sa literatúre aktívne venovali už len Peter Jilemnický, L. Novomeský, J. Poničan, D. Okáli a Fraňo Král'. Po odmietnutí a tvorivom vyčerpaní robotníckej poézie sa začal konštruovať kánon slovenskej proletárskej literatúry, a to najmä prostredníctvom kritickej reflexie.

Socialistický realizmus v predvojnovom období

Orientácia *DAVu* prevažne na spoločensko-politickú žurnalistiku a propagáciu Ruska a sovietskej kultúry je celkom logická vzhľadom na politické a žurnalistické aktivity jeho šéfredaktora Clementisa koncom dvadsiaty rokov. Tieto aktivity korešpondujú s vnútorným dianím v KSČ, keď v roku 1929 po vlne rozkolov a čistiek prevzalo moc Gottwaldovo boľševické krídlo.⁵³ Pomer davistov ku KSČ sa však nezmenil. V Čechách bola situácia iná – dokladom dobového komplikovaného vzťahu českých umelcov ku komunistickej strane je Manifest siedmich spisovateľov a spisovateľiek z roku 1929, kritizujúci prechod na boľševický model diktovaný tézami Kominterny.⁵⁴ Edo Urx v *Dělnickom deníku* tento manifest ostro odsúdil ako oportunistus a vnímal ho ako potvrdenie správnosti boľševizácie strany. Laco Novomeský, ktorý podpísal polemickú odpoveď kritizujúcu postoj siedmich českých spisovateľov, v českej *Tvorbe* v tom istom roku uviedol, že byť „ľavým“ automaticky neopravňuje byť v strane, čím narážal na sociálnych demokratov. Podľa neho intelektuálna ľavica nesmie byť „nad stranou“, ale mala by s ňou sympatizovať a spolupracovať.⁵⁵

V čase druhého prerušenia vydávania *DAVu* v roku 1929 sa literárnej kritike venovali sústavne len Okáli a Novomeský, v menšej miere Urx a Poničan. Toto obdobie, keď už socialistická uvedomelosť, sociálnosť, kolektívnosť a kritickosť boli implicitne vyjasnené ako základné črty proletárskej literatúry, charakterizujú skôr pokusy formálne ju vymedziť. Okáliho recenzie na Poničanu zbierku *Demontáž*, Jilemnického *Zuniaci krok a Hmly na úsvite* Mila Urbana ukazujú problematickosť pokusov o definíciu proletárskej literatúry. Proletárska poézia preňho mala pokračovať vo vývine bez toho, aby skĺzla do „čistého umenia“ a „krízy poézie“, ako to nazval v českom kontexte Bedřich Václavek. Ten na príkladoch S. K. Neumanna, Josefa Horu, Jaroslava Seiferta a Vítězslava Nezvala poukázal na možné cesty proletárskej poézie mimo „čistej poézie“.⁵⁶ Podľa dobových vyjadrení Okáliho, Poničana, Novomeského a Urxa (a rovnako aj českých teoretikov a kritikov) vidno, že problematika proletárskej literatúry predstavovala súčasť sporu o modernosť v umení.

Zásadnou udalosťou vývinu a prelomom v chápaní proletárskej literatúry bol Medzinárodný kongres revolučných a proletárskych spisovateľov v novembri 1930 v Charkove, ktorého sa zúčastnilo 134 delegátov z tridsiatich piatich

53 RUPNIK, Jacques: *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*. Praha : Academia, 2002, s. 85.

54 Tamže, s. 80.

55 NOVOMESKÝ, Laco: Nad ní – v ní – či s ní?. In: *Tvorba*, roč. 4, 1929, č. 21, s. 321 – 322.

56 VÁCLAVEK, Bedřich: Krize moderní české poezie. Cit. podľa Vlašin – Vlašínová, c. d., s. 84.

488 krajín,⁵⁷ medzi nimi aj V. Clementis a B. Václavek.⁵⁸ Jeho hlavnou úlohou bolo zrušenie RAPP-u⁵⁹ a ustanovenie nových riadiacich organizácií. Hoci na zjazde sa socialistický realizmus nespomínal, predstavuje pre socialistickú literatúru zlomový moment. Účastníci kongresu adresovali československým revolučným spisovateľom otvorený list, v ktorom konštatovali, že krízu proletárskej literatúry má na svedomí absencia kultúrnej politiky KSČ.⁶⁰ Vyžadovali užšie prepojenie autorov s Medzinárodným byrom revolučnej literatúry,⁶¹ vyzývali k masovému využívaniu roľníckych a robotníckych dopisovateľov (tzv. roľdopov a robdopov) a formulovali tri požiadavky: boj proti imperializmu a za ochranu ZSSR, boj proti fašizmu a bielemu teroru, energický boj so „sociál-fašizmom“.

List sa stretol s kladnou odozvou: V. Clementis sa ako priamy účastník zjazdu zaviazal požiadavky listu plniť, Novomeský ho prijal a uznal potrebu ďalšej diskusie.⁶² V roku 1932 publikoval D. Okáli v *DAVe* článok o rozklade slovenskej buržoáznej a nacionalistickej literatúry, pričom sa otvorene opieral o rezolúcie kongresu. Tie aplikoval aj pri hodnotení zbierok *Romboid* L. Novomeského a *Večerné svetlá* J. Poničana v roku 1932, ktoré odmietol ako meštiacku péziú a zradu proletariátu.⁶³ V románoch *Pole neorané* (1932) a *Kus cukru* (1934) uviedol P. Jilemnický tézy kongresu do literárnej praxe, spätne ich však označil za zužujúce.⁶⁴

Ako píše Alexej Kusák, zaoberajúci sa československými kultúrnymi dejinami a rozborom vzťahu kultúry k politickému prostrediu, charkovský kongres bol zásadne ovplyvnený tzv. RAPP-izmom, čo sa prejavilo najmä v anachronickom akcentovaní úlohy robdopov a roľdopov v literatúre. Pre stranickú kultúrnu politiku neboli avantgardné a esteticky otvorené prúdy postupom času použiteľné: na rozdiel od Proletkultu a RAPP-u neboli vhodné na manipuláciu kultúry podľa okamžitých potrieb politiky.⁶⁵ Utužovanie straníckej príslušnosti sa v Sovietskom

57 STERN, Ludmila: *Western Intellectuals and Soviet Union, 1920 - 1940. From Red Square to the Left Bank*. New York: Routledge, 2007, s. 46.

58 Označuje sa tiež ako druhý po Prvej medzinárodnej konferencii proletárskych a revolučných spisovateľov. Konala sa v novembri 1927 v Moskve a zúčastnili sa jej spisovatelia zo štrnástich krajín, ktorí boli v Moskve na oslavách desiateho výročia Októbrovej revolúcie. Hlavné referáty predniesli Leopold Averbach (vedúci RAPP-u až do jeho rozpustenia, neskôr popravený) a Anatolij Lunačarskij (prvý vedúci Ludového komisariátu pre vzdelanie, zakladateľ Proletkultu, vplyvný teoretik). Konferencia bola počiatkom snáh o vytvorenie medzinárodnej platformy revolučných spisovateľov podľa požiadavky piateho zjazdu Kominterny v roku 1924. Pozri: MURPHY, James P.: *The Proletarian Moment. The Controversy Over Leftism in Literature*. Urbana - Chicago: University of Illinois Press, 1991, s. 37 - 38.

59 RAPP - skratka označujúca ruskú asociáciu proletárskych spisovateľov, založenú v roku 1925, jej hlavnou agendou bola kultúrna revolúcia, ktorá by úplne nahradila buržoázne umenie proletárskym umením.

60 Vlašín - Vlašínová, c. d., s. 87.

61 Medzinárodné byro revolučnej literatúry bolo založené po Prvej medzinárodnej konferencii proletárskych a revolučných spisovateľov v Moskve v roku 1927, malo združovať a usmerňovať revolučných spisovateľov mimo Sovietskeho zväzu.

62 Bedřich Václavek dokonca skorigoval podľa týchto požiadaviek svoje vyjadrenia na margo KSČ, ktorú vnímal ako čisto kontrolný a ochranný orgán a odmietal jej cenzorské aktivity, ako to vyjadril vo svojej knihe *Poesie v rozpaciach* (1930), vydanej krátko pred charkovským zjazdom, ktorá pôvodne presadzovala chápanie proletárskej kultúry ako otvorenej pre umeleckú modernu.

63 Okáli však v tom istom roku vydal zbierku *Ozvena krvi a zápasov*, ktorá sa od ním kritizovaných zbierok poetologicky líšila len málo.

64 Jilemnický písal Urxovi: „Ach, moje jediná vina, veľiká vina je v tom, že jsem si otázku literární tvorby, význam literárního díla příliš zjednodušil a svedl k jedinému slovu jako nejmenšímu jmenovateli: boj. A ono je to příliš úzké.“ Cit. podľa DRUG, Štefan (ed.): *Listy o DAVe*. Bratislava: Tatran, 1975, s. 310.

65 KUSÁK, Alexej: *Kultura a politika v Československu 1945 - 1956*. Praha: Torst, 1998, s. 93 - 100.

zväze v roku 1932 prejavilo v zrušení spisovateľských platforiem, keď dôvodom mala byť ich „skupinová výlučnosť“ a „odtrhnutie od súčasných politických úloh“. ⁶⁶

Kľúčovým momentom konštituovania socialistického realizmu bol Prvý všezvázový zjazd revolučných spisovateľov v Moskve v auguste 1934. ⁶⁷ Správy o zjazde zväčša hovorili o slobodnej tvorivej atmosfére, vyzdvihovali príspevky Maxima Gorkého a N. Bucharina, vracali sa k požiadavke vyššej kvality umeleckej tvorby a k vzťahu socialistického realizmu a avantgardy. Politický charakter podujatia sa prejavil nielen v Stalinovej záštite nad jeho konaním, ale najmä v zjednotení spisovateľov do centrálného zväzu, ktorý mal zabezpečovať ich živobytie. ⁶⁸

V Prahe sa na diskusných večeroch na jeseň 1934 konfrontovala československá literárna obec s novou „základnou metódou sovietskej umeleckej literatúry a literárnej kritiky“, ktorá „vyžaduje od umelca pravdivé a historicky konkrétne zobrazenie skutočnosti v jej revolučnom vývine“. ⁶⁹ Významnú reflexiu pojmu predstavuje český zborník *Socialistický realizmus*, ktorý obsahuje Bucharinov referát zo zjazdu a dve úvahy: v prvej sa Kurt Konrad pokúsil o detailný rozbor Bucharinového textu a východísk socialistického realizmu s úsilím situovať ho do českého kontextu, v druhej uvažoval Karel Teige o vzťahu socialistického realizmu k avantgarde.

Následné spory mali svoju príčinu v rozdielnosti výkladov účelovo vágnych stanov zväzu a zjazdových prejavov. Napríklad Novomeský chápal spolu s Bucharinom socialistický realizmus ako otvorený systém, veril, že sa doň „vmesia všetky avantgardné moderné literárne a umelecké snahy, čo vznikali a vyrastali z odporu proti tomu realizmu, ktorý poznáme z dejín meštiackej literatúry predošlých storočí“, pričom akcentoval prívlastok socialistický oproti slovu realizmus. ⁷⁰ Poničan, naopak, zotrval v intenciách uznesení RAPP-u: kritizoval introspektívnosť, pesimizmus či symbolizmus, ⁷¹ odmietal surrealizmus, poetizmus, formalizmus ⁷² a „apolitický subjektivismus“ u Novomeského. ⁷³ Už v týchto prvých reakciách sa odrážalo chápanie socialistického realizmu nie ako umeleckého štýlu či slohu, ale skôr ako oficiálneho literárneho systému sovietskej kultúry, ⁷⁴ a to rovnako u Poničana, ako u Novomeského. Všetky reakcie majú spoločný menovateľ: priznane ideologickú rovinu, ktorá je obsiahnutá v atribúte „socialistický“. Novomeský a Poničan, hoci sa rozchádzali v názore na poetiku a estetiku socialistického

66 BAKOŠ, Mikuláš (ed.): *Literatúra a umenie v uzneseniach a dokumentoch KSSS*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1954, s. 98.

67 Zúčastnila sa ho aj československá delegácia v zložení: Vítězslav Nezval, Vladimír Borin, Adolf Hoffmeister, Lubomír Linhart, Géza Včelička, Franz C. Weiskopf, Ilja Bart, Egon Erwin Kisch, Laco Novomeský a Peter Jilemnický. Bližšie k téme BAUER, Michal: *Souvislosti labyrintu (kodifikace ideologicko-estetické normy v české literatuře 50. let 20. století)*. Praha : Akropolis, 2009, s. 55.

68 CLARK, Katerina: *Moskva, čtvrtý Řím. Stalinismus, kosmopolitismus a vývoj sovětské kultury 1931 - 1941*. Praha : Academia, 2016, s. 117 - 118.

69 BAKOŠ, Mikuláš (ed.): *Literatúra a umenie v uzneseniach a dokumentoch KSSS*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1954, s. 106.

70 NOVOMESKÝ, Laco: *Sovietska literatúra a sovietska verejnosť*. Cit. podľa DRUG, Štefan (ed.): *Literatúra a revolúcia. Smerovanie k syntéze - socialistický realizmus 1934 - 1938*. Bratislava : Tatran, 1980, s. 106.

71 PONIČAN, Ján: *Spisovateľ a skutočnosť*. In: *Slovenské smery*, roč. 2, 1934, č. 4, s. 152 - 157.

72 PONIČAN, Ján: *Zjazd sovietskych spisovateľov*. In: *Slovenské smery*, roč. 2, 1934, č. 2, s. 254 - 257.

73 PONIČAN, Ján: *Charkov - Moskva a slovenská literatúra*. In: *DAV*, roč. 8, 1935, č. 3, s. 38 - 39.

74 Clark, c. d., s. 27.

490 realizmu, sa implicitne zhodovali v určujúcej ideologickej orientácii, ku ktorej má autor prináležať alebo ktorá si nárokuje svoj hodnotiaci hlas.

Reflexia zjazdu na Slovensku sa niesla v duchu pokusov vtesnať živú dobovú literatúru, spravidla avantgardnú poéziu a spoločenské romány, do rámcov vytyčených prejavmi. Vznikali však aj diela, ktoré sa nimi riadili ako normatívnym predobrazom, napríklad román *Stroje sa pohli* (1935) J. Poničana, ktorý sa stretol s odmietavými reakciami kritiky, či román P. Jilemnického *Kompas v nás* (1937), ktorý kritika prijala. Jilemnického predošlý román *Kus cukru* využili recenzenti na otestovanie pojmoslovía a metodológie socialistického realizmu a včlenili ho doň napriek priznane „charkovskému“ charakteru románu. Pováčšine sa však pojem socialistický realizmus využíval najmä pri recenzovaní ruských kníh.

Nedlho po moskovskom zjazde sa v slovenskej literárnej obci začali objavovať návrhy na usporiadanie Kongresu slovenských spisovateľov, najmä z iniciatívy ľavicovo orientovaných literátov. Zjazd sa napokon konal v dňoch 30. mája až 1. júna 1936 v Trenčianskych Tepliciach. Hlavným programom bola protifašistická jednota, otázka literárneho vývinu na Slovensku, úloha spisovateľa v Československu a pozícia slovenskej kultúry v spoločnom štáte a Európe. Problematiky socialistického realizmu sa dotkli Novomeský a Poničan. Novomeský len letmo naznačil, že ním „ani naši najlepší autori (...) nepovedali nič viacej, než čím socialistický realizmus začínal svoju rec“,⁷⁵ inak sa venoval širšie poňatej otázke pozície slovenskej literatúry na pomedzí západnej a východnej tradície. Oproti tomu Poničan zamerl svoj referát na otázky smerovania slovenskej literatúry k socialistickému realizmu v opozícii voči „individualistickému“ a zastaranému umeniu.⁷⁶ V diskusii Poničana kritizovali Milan Pišút (za znevažovanie symbolizmu a inteligencie a zjednodušujúci pohľad na umenie) a Andrej Mráz (za mechanické chápanie problému a bazírovanie na sociologickom základe a mimoliterárnosti).⁷⁷

Dogmatická línia, ktorú vehementne razil Poničan aj po kongrese, sa medzitým začala presadzovať v Čechách, kde ju reprezentoval v súlade s oficiálnou stránkou politikou „kulturněpolitického stalinizmu v jeho brutálni, protikultúrní podobě“ napríklad S. K. Neumann.⁷⁸ Koncom tridsiatych rokov sa rozpadá zoskupenie Blok a komplikuje sa situácia v surrealistickej skupine. Situáciu na Slovensku podčiarklo ukončenie vydávania *DAVu* v roku 1937 a završil zákaz činnosti KSČ v ďalšom roku. Počas vojny sa aktivity davistov obmedzili, v kultúrnom prostredí však stále rezonovali – o duchovnej nadväznosti na nich hovorí Štefan Drug v súvislosti s nadrealistami.⁷⁹

V období prvej republiky pred rokom 1934 sa ľavicoví autori pokúšali vytvoriť si miesto a zaujať pozície v kultúrnom a mocenskom poli. Ich hlavnou stratégiou bolo *vymedzovanie* a *vymedzovanie sa* – opakované pokusy etablovať proletárske umenie, definovať a tvoriť ho mali charakter boja a systematického vyhraňovania

75 NOVOMESKÝ Laco: Dnešný stav a vývoj slovenskej kultúry. In: CHMEL, Rudolf (ed.): *Kongres slovenských spisovateľov 1936*. Bratislava : Tatran, 1986, s. 47.

76 PONIČAN Ján: Literatúra a spoločnosť. In: Chmel, c. d., s. 51 – 63.

77 Chmel, c. d., s. 94 – 96.

78 Kusák, c. d., s. 130 – 131.

79 DRUG, Štefan: *DAV a davisti*. Bratislava : Obzor, 1965, s. 129.

sa proti ustálenej podobe literárneho poľa.⁸⁰ Paradoxne, ambivalentný bol pohyb medzi deklarovaným odmietnutím tradície a snahou situovať sa v nej. Obdobie do roku 1934 preto možno charakterizovať ako obdobie zaujmania pozícií v literárnom poli, ktoré sa až oveľa neskôr začali prekrývať s pozíciami v mocenskom poli.

Pri opätovnom čítaní davistických umeleckých a literárnych prejavov a programov možno do istej miery spochybníť tvrdenie Š. Druga, že davisti sa „nepochybnne usilovali o vlastnú koncepciu socialistického umenia, odlišnú od obmedzujúcich zásad ruského proletkultu, vzdialenú naivizmu domácej robotníckej tvorby, polemicky vyhotenú proti teóriám i praxi Devětsilu“.⁸¹ Hoci davisti boli zjednotení na platforme časopisu, názormi na umenie sa delili na dva tábory. Poničanovo dogmatické chápanie proletárskeho umenia a socialistického realizmu sa obmedzovalo na jednoduchú, zrozumiteľnú formu a revolučnú tematickú zameranosť, a bolo často závislé od zvonku formulovaných pravidiel. Novomeského otvorené chápanie síce priznávalo autonómnosť, jedinečnosť, rôznorodosť a slobodu tvorby, no zároveň sa prispôbovalo vonkajším obmedzeniam zo strany mocenského poľa, ako ich reprezentovala oficiálna ideová línia Komunistickej strany Československa, a to najmä prijatím socialistického realizmu a pokusmi definovať ho. Príznačný je aj fakt, že hoci sa Novomeský zapájal do týchto diskusií, v kontexte verejných pôsobení mimo ľavicových kruhov sa pojmu vyhýbal. Rovnako komplikovaný bol vzťah davistov k avantgarde. Na jej metódy kolektivismu, totality, odmietnutia tradície a stotožnenie politického zámeru s umeleckým zameraním⁸² hojne odkazovali najmä Poničan a Okáli, pritom ju odmietali ako umenie odtrhnuté od života. V praxi bola však aj ich vlastná poézia ovplyvnená najmä českým poetizmom. Novomeský a Jilemnický prijímali avantgardu ako organickú súčasť literárneho pohybu a jej podnety zapracovali do svojej tvorby.

Dôležitým pre túto fázu konštituovania proletárskeho umenia bola tvorba jeho kánonu. Ak vychádzame z toho, že kánon vytvárajú sociálne skupiny ako formu sebaurčenia, pričom kritikou iných kánonov odhaľujú ich nedostatky a protirečenia,⁸³ potom možno vnímať kritické a polemické aktivity davistov ako úsilie o vytvorenie a situovanie svojho kánonu či vlastnej tradície. Vzhľadom na nedostatok ľavicovo orientovanej produkcie sa kánon potenciálne rozširoval o neľavicových, sporných a zahraničných autorov – príkladmi sú Milo Urban, Martin Rázus, českí poetisti, americkí a francúzski autori sociálneho románu, ruskí autori. Robotnícka poézia mala rolu počiatočného bodu socialistickej tvorby, v neskoršom období však už neproduktívneho. Tvorbu kánonu socialistického realizmu v ZSSR riadilo mocenské pole ustanovením „príkladných“ umelcov. Keďže direktívy zjazdu a stanovy zväzu boli formulované vágne, ambiciózni umelci sa museli pri tvorbe obracať na kanonizované predobrazy a v istom zmysle ich napodobovať.⁸⁴

80 BOURDIEU, Pierre: *Pravidla umění. Vznik a struktura literárního pole*. Brno: Host, 2010, s. 305 – 306.

81 Drug, Od robotníckej poézie k DAVu, c. d., s. 207.

82 GROYS, Boris: *Gesamtkunstwerk Stalin. Rozpolčená kultura v Sovětském svazu/Komunistické postskriptum*. Praha: Akademie výtvarných umění, 2011, s. 47.

83 ALTIERI, Charles: An Idea and Ideal of a Literary Canon. In: *Critical Inquiry*, roč. 10, 1983, č. 1, s. 39.

84 Otvorenou inštruktážou boli napríklad portréty spisovateľov (Tolstoj, Gogol, Čechov, Puškin, Ševčenko, Dante, Molière, Shakespeare, Balzac a Sofokles) visiace na moskovskom zjazde. Bližšie NOVOMESKÝ, Laco: Sovietska literatúra a sovietska verejnosť. In: DRUG, Štefan: *Literatúra a revolúcia. Smerovanie k syntéze – socialistický realizmus 1934 – 1938*. Bratislava: Tatran, 1980, s. 97.

Socialistický realizmus prepojil literárne a mocenské pole, resp. v Sovietskom zväze prvé podriadil druhému. V slovenskom kontexte nemožno hovoriť o podriadení, nakoľko KSCĽ nemala v tomto období mocenský dosah na spisovateľov. V slovenských podmienkach si socialistický realizmus nenachádzal v literárnom poli svoju pozíciu za podpory a riadenia moci, naopak, bol v rôznej intenzite v opozícii voči vtedajšiemu štátnemu zriadeniu a kultúrnemu pohybu. Avšak napríklad Novomeský, pre ktorého bolo typické vyhraňovanie sa v procese utvárania literárneho poľa a zároveň integračné gesto,⁸⁵ preferoval organické začlenenie socialistického realizmu do slovenského literárneho poľa. Kým Poničanovo chápanie si nárokovalo mocensky podmienené právo odmietat určité umelecké formy, pretože sa nezhodovali s oficiálnou straníckou líniou, Novomeský chápal socialistický realizmus (a predtým aj proletársku literatúru) ako jeden z viacerých umeleckých smerov, svojím charakterom blízky avantgarde.

Pramene

- BAKOŠ, Mikuláš (ed.): *Literatúra a umenie v uzneseniach a dokumentoch KSSS*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1954.
- CLEMENTIS, Vladimír: Kapitoly o nás. In: *Mladé Slovensko*, roč. 5, 1923, č. 3, s. 66 – 69.
- CLEMENTIS, Vladimír: Akultúrny bolševizmus. In: *DAV*, roč. 1, 1925, č. 2, s. 48 – 51.
- DRUG, Štefan (ed.): *Listy o DAVe*. Bratislava : Tatran, 1975.
- DRUG, Štefan (ed.): *Literatúra a revolúcia. Smerovanie k syntéze – socialistický realizmus 1934 – 1938*. Bratislava : Tatran, 1980.
- DRUG, Štefan (ed.): *Literatúra a revolúcia. Robotníctvo a kultúra 1897 – 1923*. Bratislava : Tatran, 1981.
- CHMEL, Rudolf (ed.): *Kongres slovenských spisovateľov 1936*. Bratislava : Tatran, 1986.
- KLIMANOV, Michal: Vymedzenie proletárskeho umenia. In: *DAV*, roč. 1, 1925, č. 2, s. 53 – 55.
- NOVOMESKÝ, Laco: Náhlady. In: *Mladé Slovensko*, roč. 6, 1924, č. 6, s. 161 – 162.
- NOVOMESKÝ, Laco: Nad ní – v ní – či s ní?. In: *Tvorba*, roč. 4, 1929, č. 21, s. 321 – 322.
- OKÁLI, Daniel: Umenie (Poznámky a heslá). In: *DAV*, roč. 1, 1925, č. 2, s. 1 – 7.
- OKÁLI, Daniel: Naivná a buričská poézia poprevratová. In: *DAV*, roč. 3, 1929, č. 2, s. 15.
- PONIČAN, Ján: Vyznanie lásky. In: *Mladé Slovensko*, roč. 5, 1922, č. 1, s. 2 – 4.
- PONIČAN, Ján: Niečo o umení. In: *Mladé Slovensko*, roč. 5, 1923, č. 3, s. 50 – 53.
- PONIČAN, Ján [Rob]: Slovo tvoje nech je prosté a jasné... In: *Pravda chudoby*, roč. 5, 1924, č. 102, s. 6.
- PONIČAN, Ján: Spisovateľ a skutočnosť. In: *Slovenské smery*, 1934, roč. 2, č. 4, s. 152 – 157.
- PONIČAN, Ján: Zjazd sovietskych spisovateľov. In: *Slovenské smery*, roč. 2, 1934, č. 2, s. 254 – 257.

85 BARBORÍK, Vladimír: Generovanie spisovateľa ako pohyb v literárnom a spoločenskom poli. In: BARBORÍK, Vladimír – PASSIA, Radoslav (eds.): *Spisovateľ ako sociálna rola*. Bratislava : Veda, 2018, s. 133.

- PONIČAN, Ján: Charkov – Moskva a slovenská literatúra. In: *DAV*, roč. 493, 8, 1935, č. 3, s. 38 – 39.
- SIRÁCKY, Andrej: O proletárskom umení. In: *Pravda chudoby*, roč. 5, 1924, č. 21, s. 4.
- SUCHÁNEK, L.: Na nových cestách. In: *Mladé Slovensko*, roč. 4, 1922, č. 4, s. 90 – 91.
- Tiráž. In: *DAV*, roč. 1, 1924, č. 1.
- URX, Edo [M. C. Biss]: Moderné básne. In: *Pravda chudoby*, roč. 6, 1924, č. 72, s. 4.
- URX, Edo [M. C. Biss]: „Pantomima“. In: *DAV*, roč. 1, 1924, č. 1, s. 32 – 33.
- URX, Edo [M. C. Biss]: Umenie a „umenie“. (B. R. Š.) Niekoľko poznámok k proletárskej poézii. In: *Pravda chudoby*, roč. 5, 1924, č. 90, s. 6.
- URX, Edo [M. C. Biss]: Literatúra a jej výchovná moc. In: *Spartakus*, roč. 4, 1925, č. 4, s. 90 – 92.
- VLASÍN, Štěpán – VLAŠÍNOVÁ, Drahomíra: *Prameny. Manifesty stati (Utvárení teorie socialistického realismu v české meziválečné literatuře)*. Praha : Československý spisovatel, 1975.
- WOLKER, Jiří: Proletárske umění. In: *Var*, roč. 1, 1922, č. 9, s. 271 – 275.

Literatúra

- ALTIERI, Charles: An Idea and Ideal of a Literary Canon. In: *Critical Inquiry*, roč. 10, 1983, č. 1, s. 37 – 60.
- BAKOŠ, Ján: *Umelec v kľietke*. Bratislava : Sorosovo centrum súčasného umenia, 1999.
- BARBORÍK, Vladimír: Generovanie spisovateľa ako pohyb v literárnom a spoločenskom poli. In: BARBORÍK, Vladimír – PASSIA, Radoslav (eds.): *Spisovateľ ako sociálna rola*. Bratislava : Veda, 2018, s. 125 – 166.
- BAUER, Michal: *Souvislosti labyrintu (kodifikace ideologicko – estetické normy v české literatuře 50. let 20. století)*. Praha : Akropolis, 2009.
- BENKO, Juraj: Štát a jeho ľud. Politická socializácia slovenského obyvateľstva po vzniku ČSR. In: ROGULOVÁ, Jaroslava (ed.): *Od osmičky k osmičke. Premeny slovenskej spoločnosti v rokoch 1918 – 1938*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2009, s. 17 – 30.
- BÍLIK, René: *Duch na reťazi*. Bratislava : Kalligram, 2008.
- BOURDIEU, Pierre: *Pravidla umění. Vznik a struktura literárního pole*. Prel. Petr Kysloušek a Petr Dytrt. Brno : Host, 2010.
- CLARK, Katerina: *Moskva, čtvrtý Řím. Stalinismus, kosmopolitismus a vývoj sovětské kultury 1931 – 1941*. Prel. Petruška Šustrová. Praha : Academia, 2016.
- COMPAGNON, Antoine: *Démon teórie*. Prel. Jana Truhlářová. Bratislava : Kalligram, 2006.
- DRUG, Štefan: *DAV a davisti*. Bratislava : Obzor, 1965.
- DRUG, Štefan: *Od robotníckej poézie k DAVu*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1976.
- FOUCAULT, Michel: Subjekt a moc. In: FOUCAULT, Michel: *Myslení vnějšku*. Prel. Stanislav Polášek. Praha : Hermann & synové, 1996, s. 195 – 226.
- GROYS, Boris: *Gesamtkunstwerk Stalin. Rozpolčená kultura v Sovětském svazu/Komunistické postskriptum*. Prel. Václav Magid a Martin Ritter. Praha : Akademie výtvarných umění, 2011.
- HABAJ, Michal: Lavá vpred. Prvý ročník revue DAV (1924 – 1925). In: *Slovenská literatúra*, roč. 64, 2017, č. 4, s. 269 – 283.
- CHMEL, Rudolf (ed.): *Kongres slovenských spisovateľov 1936*. Bratislava : Tatran, 1986.
- KOCHOL, Viktor: Veršové formy slovenskej robotníckej poézie. In: *Slovenská literatúra*, roč. 28, 1971, č. 5, s. 447 – 462.

- 494 KOLÁŘ, Pavel – PULLMANN, Michal: *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, Ústav pro výzkum totalitních režimů, 2016.
- KUSÁK, Alexej: *Kultura a politika v Československu 1945 – 1956*. Praha : Torst, 1998.
- LAHUSEN, Thomas: Socialist Realism in Search of Its Shores: Some Historical Remarks on the „Historically Open Aesthetic System of the Truthful Representations of Life“. In: LAHUSEN, Thomas – DOBRENKO, Evgeny (eds.): *Socialist Realism Without Shores*. Durham – London : Duke University Press, 1997, s. 5 – 26.
- LIPTÁK, Lubomír: *Slovensko v dvadsiatom storočí*. Bratislava : Kalligram, 2011.
- LIPTÁK, Lubomír: Lavica na Slovensku v 20. storočí. In: LIPTÁK, Lubomír: *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava : Kalligram, 2011, s. 194 – 202.
- MARČOK, Viliam (ed.): *Dejiny slovenskej literatúry III*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2004.
- MURPHY, James P.: *The Proletarian Moment. The Controversy Over Leftism in Literature*. Urbana – Chicago : University of Illinois Press, 1991.
- ROZNER, Ján: *Davisté a jejich doba*. Praha : Československý spisovatel, 1966.
- RUPNIK, Jacques: *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*. Prel. Helena Beguivinová. Praha : Academia, 2002.
- SEDLÁK, Imrich (ed.): *Dejiny slovenskej literatúry II*. Bratislava : Literárne informačné centrum – Martin : Matica Slovenská, 2009.
- SCHMARC, Vít: *Země lyr a ocele. Subjekty, ideologie, modely, mýty a rituály v kultuře českého stalinismu*. Praha : Academia, 2017.
- STERN, Ludmila: *Western Intellectuals and Soviet Union, 1920 – 1940. From Red Square to the Left Bank*. New York : Routledge, 2007.
- ŠMATLÁK, Stanislav: *Program a tvorba. Štúdie o slovenskej proletárskej literatúre*. Bratislava : Tatran, 1977.
- ŠTOFKO, Miloš: *Od abstrakcie po živé umenie. Slovník pojmov moderného a postmoderného umenia*. Bratislava : Slovart, 2007.
- VALČEK, Peter: *Slovník literárnej teórie A – Ž*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2006.
- ŻÓŁKIEWSKI, Stefan: Sociologie literatury a její okruhy. In: TRÁVNÍČEK, Jiří (ed.): *Za textem. Antologie polské sociologie literatury*. Prel. Marie Havránková. Brno : Host, 2018, s. 31 – 38.